

A gyulai végvár kapitulációjának eredeti okmánya.

(1694. december 21.)

Budavár bevétele után a török mindjobban kiszorult Magyarország közepéből; a nagy magyar Alföldről visszavonuló török seregek azonban még szívósan védekeztek hazánk déli végein. A szultán három nagy erősség, Temesvár, Nagyvárad s Belgrád általma alatt igyekezett Erdélyt és Magyarországot visszafoglalni. Tököly Imre kurucainak segítségével sikerült is Erdélyt visszaszereznie 1690-ben. De ezeknek a sikereknek hírére Badeni Lajos őrgróf 1691-ben nagy előkészületeket tett a törökök végleges kiűzésére. Bár a nagyvezér serege majdnem kétszer akkora volt, mint a badeni őrgrófé, ennek hadvezéri ügyessége és csapatainak vitézsége Szalánkéménél, 1691 augusztus 19-én, a császári hadak előnyére döntötte el nem csupán a csatát, hanem a hadjárat további sorsát is.

A törökök ereje fokozatosan gyöngült. Mivel azonban a császári csapatokra a francia háborúban szükség volt, a törökök ellen csak kis haderő maradt Délmagyarországon. Döntő csatát ezzel kikényszeríteni nem lehetett, de ez a haderő is elég volt ahhoz, hogy a várakat a törökök kezéből kisebb-nagyobb harcok, körülzárás, kiéheztetés árán kiragadja. Nagyvárad 1692-ben kapitultált, utolsónak maradt Gyula végvára. Ennek török őrsége, belefáradva a siker nélküli védekezésbe és a kiszorolt ország élelemhiánya miatti koplalásba, 1694 december 21-én megnyitotta kapuját báró Huyn császári tábornok, Szeged várának kapitánya előtt.

A vár feladását tárgyaló magyarnyelvű okmány egyik eredeti példánya ma a M. kir. hadtörténelmi levéltár birtokában van¹ és így hangzik:

„Az Győzhetetlen és Hatalmas Romay Császár Magyar és Cseh Országhi Koronás Király Kegyelmes Urunk eő Főlséghe nevében iratot napon és Esztendőben egy részrül az Méltóságos Mezey Generalis János Joseph Báron *de Huyn, Végh Szeged Várának*, és ahoz tartozandó véghelyeknek Fő Comendánsa. — Más részrül Vitész *Mehmet Basa*, és az egész Vitészlő rend nevében az Effendi Ibrahim Cselebi, Mehmet Odabasa, Mustafa Cara, Recseb Odabasa és Mehmetel, *Végh Gyula Várának föl adása felől*, mind az két részrül következendő alku lett meg, mégh Kegyelmes Urunk eő Főlséghe által Confirmáltatik.

1. Említett Gyulában az Por ház,² Puska Por, Tábori munitió, Kicsin és őregh Portékák a minémüek az Porházhoz tartozandók,

¹ M. kir. *Hadtörténelmi Levéltár*: I. csoport 1694—12—2. szám alatt.

² Puskaapor raktár.

hasonlóképpen minden féle ágyuk, mellyek az Várban és Palánkban találtatnak, minden instrumentumokat és Hady eszközöket, mellyek a Por házban tartatnak egy szóval semminimő Szerszámon kívül, a mi oda Commenderozott officerunknek kezeibe adasának, és valami minák³ avagy Puska Por földben általok el volna ásva vagy ástotva, tartoznak meg jelenteny. És az eő Mohameti Hitek alat semminimő hamisságot el követny ne merészöllenek és kijövetelekor minden nimő Tüzeket el olesanak.

2. Minden nimő kőrösztény Rabok sarcz avagy fizetis nélkül általok el bocsattassanak.

3. Minden ot lako és őrizés okáért küldöt Vidighi Török Puskával, Szablával, Ruhaival, jószáigival. Gyermekeivel, cselidivel lovaival és másfele marháival, Szabadon kimchessen, azután Maros folo vizén való által menisire, minden ahoz való eszkösz fognak oda kiszitenyi, és azután ha lehetséges lehet őt nap alat Tömös-várra kisirtetnek, de minden zászló és dob veris nélkül, az Várbul ki jüjjenek, hanem az Jancsároknak egy eresztet zászló grátiabul engettetet. Az Ráczok pedigh, kik az Végh Várban vadnak, ha el akarnak velek mennyi, vagy is ott maradnyi, Szabad ligyen nekik az adoságért is őket senki ne haborgassa, és valaky közülök ot akarna maradnyi, Szabad ligyen nekik.

4. Az eő el menetelekre igirtetet nekik három száz husz marhával be fogot Szeker, és ötven nyergelt lo.

5. Az Törököknek pedig szabad lisen, az mely Portikájokat el nem akarnák vinyyi magokal hogy ot el árulhasak.

Mihent az alknak be tellyesedik az meg erősítése és az be rogot Szekerek, lóvak és kisirők jelen lesznek, azontúl az Törökök a Várbul kimennek, és az utra kiszülnek.

7. Az Török részrül ki gyüt Zálogok mind addigh, mégh az kisirők, Szekerek, Marhák és lovak akar micsoda néven nevezendők legyenek, vizha nem gyünek. itt Szegeden tartatnak, az után, a Zálogok vizha erisztetnek.

8. Az magok pénzéken Szabad nekik Szükségre való ilist vennyi.

9. Nekik mind az hetven hét féle Nemzetségekrül Semnimimő bántások Tömös Várigh nem lisen, és valahol történik meg Szállások s hálások, Senki az Kisirők közül köztök nem jár hanem kívül körülök strázálták.

10. Fogadgyák az Zálogok az Gyulay Basa és az egész Vitézlő rend neivel, ha törtinet szerint reménségeken kívül valami Szegitsighe jüne az Várnak és ha maga az eő Császárok Armádával gyüne alája, és akarna eőket Segittenyi, vagy Szabaditanyi, ezen alól meg irt naptul fogvást Sem a Segítséget, Sem az ilist be nem veszik, sem be hoznyi nem Engedik, az eő Török hitekre minden föllyül irt igiretiket fogadgyák meg tartanyi.

Mely alknak nagyobb bizonságára és erősigire ket egyenlő levelet, egy más közt csináltunk és migh Kegyelmes Urunk eő Felsőghe által megh Erősíteteik, attuk egy rész a másiknak, kezünk irásával és pocsetunkel megh erősítvén.

Datum Szegediny die 21 Decembris Ao 1694.“

Közli: *Markó Árpád*

³ Robbanó aknák.

Egykorú adatok az 1848-i alsó-ausztriai hadműveletek történetéhez.

Folyóiratunk ezévi I. füzeté behatóan ismertette, Ehnl Miksa osztrák ezredesnek az „Österreichische Wehrzeitung“-ban megjelent. „Die Schlacht an der Schwechat“ című cikkét. Az ismeretetés — úgy látszik — érdeklődést keltett, mert egyik olvasónk azzal a kérdéssel fordult hozzám nemrégén, hogy maradt-e fenn a schwechati ütközetről egykorú magyar feljegyzés?

Azt válaszolhatom, hogy maradt, sőt olyan is akad, amely hiteltre méltó. Ezt nem ok nélkül hangsúlyozom. Talán nincs háború — a most lefolyt nagy világégést se véve ki — amelyről annyi hamis, vagy más oknál fogva értéktelen tudósítás kelt volna szárnyra, mint éppen a szabadságharcról. Nem akarom azt állítani, hogy a híradók mindenike tudatosan ferdített; de van erre is elég eset. Mindamellett az akkori jelentéseknek nem ez az általános hibája, hanem inkább az, hogy főként a nyilvánosságának szánt tudósítások javarésztét nem katonák, hanem vagy vers-, regény- és ujságírók, vagy prókátorok írták. Tehát olyan emberek, akik a legelemibb hadtudományi alapfogalmakkal is hadilábon állottak, akiknek nem volt katonai szaktudásuk ahhoz, hogy helyzeteket és intézkedéseket bírálhassanak és akiknek nem volt hozzá elég gyakorlott szemük, hogy a harc taktikai szempontból fontos mozzanatait felismerjék. Ismerek olyan, több ívrétű oldalra nyult harcijelentést is, amelynek számottevő tartalma 20 sorban is kényelmesen elfért volna. A többi csupa semmitmondó émyelgős frázis, amelynek habarékában elvesz a dolog valódi magva. Mindezt a kutatók és feldolgozók figyelmeztetésül bocsiatom előre. „Nem mind arany, ami fénylik“s abból, hogy valamely kútfő a tárgyalt eseménnyel egykorú, még korántse következik az, hogy egyúttal feltétlenül hiteles is.

Az Országos Levéltárban végzett kutatásaim alkalmával megtaláltam Kosztolányi Móric alezredesnek¹ a schwechati ütközetről szóló s harmadnap, azaz 1848 november 1-én írott — eddig ki nem adott — jelentését. Ezt, bár megérzik rajta a magyar ember szónokló hajlama, eléggé hitelesnek fogadhatjuk el, mert:

1. Kosztolányi, a forradalom előtt, mint kapitány szolgált a cs. és kir. hadseregben. Így hát hivatásos katona volt, aki a körötte lezajló eseményeket mégis csak hozzáértőbb katonaszemmel látta.

2. Jelentését nem a nyilvánosságnak, tehát nem a felízgatott közhangulat lecsillapítására szánta.

3. A jelentés írója nem hallgatja el, sőt beismeri azt a hibát, amelyet elkövetett.

Minthogy azonban ez az írás nem az egész hadtestnek, hanem csupán Kosztolányi dandárának viselt dolgairól szól, kiegészítésül közlöm a felsődunai-hadtest szűkszávú hadműveleti

¹ Később ezredes és hadosztályparancsnok lett a VIII. hadtestben.

naplójának² idevágó részleteit, néhány más — szintén kiadatlan s az ausztriai eseményekre vonatkozó — egykorú hivatalos okmánnyal együtt.

Nem lehet céлом, hogy az 1848-i ausztriai expedíciót, ezt a politikai és katonai balfogást, bírálgassam. Megtette azt már, többek között, Gelich is; akit tehát érdekel a dolog, olvassa el amit ő a schwechati ütközet előzményeiről írt.³

Itt csupán annyit említek meg, hogy Jellachich, a Pákozdnál szeptember 29-én vívott ütközet után, háromnapos fegyverszünetet kért és kapott. Míg azonban Moga János altábornagy magyar hadteste megállott, addig a bán Bécs felé indult, úgy hogy Moga utól nem érhetette többé, bárha — mint október 7-én Győrből jelenté⁴ — gyorsított menetben siet utána.

Október 11-én a magyar hadtest zöme a mosonmegyei Nickelsdorfra, bal oldalozlópá Gálosra érkezett.^{4a} Innen másnap az osztrák határ közelében levő Parndorfra nyomult. Mielőtt most a további adatokat közölném, lássuk, mit tudtak a magyar táborban az ellenségről? Messzejáró stratégiai felderítésnek abban az időben híre-hamva se volt még s így a hírszerzés nagyobbára csak kémek küldésére szorítkozott. Az Országos Levéltárban megtaláltam egy Rosowicz József nevű zsidó kémnek, Magyaróváron, 1848 október 9-én kelt jelentését, amelynek minket érdeklő részét szintén ideiktatom.⁵

Eure Excellenz!

Da Euer Excellenz stets von den Herrn Commandanten des Heeres und Berichterstattem umgeben, nicht Zeit genug haben, die Berichte gehörig zu entnehmen die ich bringe, wage ich es, zur Ersparung der Zeit, und zu besserer Verständigung über den mir gestern und heute ertheilten Auftrag folgenden Bericht gehorsamt schriftlich zu überreichen.

1. In Folge der Berichte aus Wien, rief der Ban aus: „mein Plan ist hin“.

2. Beim Ban befinden sich 6 Generäle, darunter der junge Lederer und FML Dietrich und Hardegg, die Nahmen der Uebri-gen konnte ich noch nicht erfahren, so viel ist gewiss, EH Albrecht ist nicht da.

3. In Folge eines Befehls von Wien trennten sich die deutschen Trupen von ihm und giengen auf die Strasse nach Presburg.

4. Nach Bruck rückten die Gränzer, Kress⁶ und Dragoner.

² *Nemzeti Múzeum*: Görgey-levéltár.

³ *Magyarország függetlenségi harca*: I. 328. és k. II.

⁴ *Orsz. Levéltár*: H. T. 1848. — D. 60.

^{4a} Hadműveleti napló: i. h.

Általános katonai térkép: 55° 48°

⁵ *Orsz. Levéltár*: H. T. 1848. — D. 822.

Enek a Rosowicznak több jelentése maradt meg. Később abba a gyanúba keveredett, hogy kétfelé kémkedik. Mi igaz volt benne? Ma már alig lehet megállapítani.

⁶ Cs. kir. 7. könnyű lovasezred.

5. Der Ban schloß in Halbthurn,⁷ geht aber nach Pagendorf⁸ wo die ganze Armee zusammentreffen und zwei Tage bleiben will.

6. Ueber Halbthurn gehen unter Commando des FML. Dietrich Seressaner Landsturm und 2 Batterien.

7. Nach Sz. Peter Licaner und eine Batterie unter Anführung eines Generals der Augengläser trägt, und einen schwarzen Schnurbart hat.

8. Die Haupt Colonne geht nach Bruck.

9. Bestand der Armee.

a) Hardegg Cuirassier 2 halbe Divisionen.⁹

b) Kress Chevauxlegers 5 Divisionen.

c) Dragoner die aus Wien kommen 2 Divisionen.

d) Banal Huszaren 2 Divisionen.

In allem kaum 2000 Pferde.

e) Fünf unvollständige Bataillon Gränzer ca 5000 Mann

f) Zwei Bat. Seressaner ca 600 ..

g) Warasdiner u. Kreuzer meist Recruten ca 5000 ..

h) Licaner ca 6000 ..

i) ½ Batail. Turpolier ca 400 ..

k) Landstürmer ca 5000 ..

In Allem ca 18000 Mann

l) 48 Kanonen sehr kleinen Kalibers vielleicht 5 \mathcal{E} .

m) 5 Haubitzen.

n) 5 grössere Kaliber 6 oder 9 \mathcal{E} .

o) Ausser den zwei Batterien von Wien, ist die Bedienung der Kanonen und die Fuhrwesen unexercierten Croaten anvertraut.

10. Bei den Banalhuszaren ist ein Pole, der bei den ungarischen Huszaren, wegen Unkenntnis der ungarischen Sprache nicht angenommen wurde. Oberlieut. der gerne von dort zurücktritt; befindet sich auf der Strasse nach Bruck.

11. Zur Täuschung mussten Truppen oft wie im Theater Umgänge halten, dass die Vorgänger wieder hinter kommen und daher hiess es immer 60.000 Mann.

12. An Gemeinen Soldaten sind 9 Orden vertheilt worden hier.

13. Die Regulären Truppen erhalten Sold und Brod, der Landsturm selten etwas, daher herrscht Unzufriedenheit die mit einem Aufstand droht.

14. Das Heer glaubt nach Wien zu gehen.

15. Beim Landsturm sind sehr wenig Officiere.

16. Viele Officiere sind aus Peterwardein.

17. Die Lage Brucks und des Heeres auf dem Marsche dahin. Die Linke Flanke deckt der Neusiedler See.¹⁰

Den rechten Flügel schützt die Donau.

⁷ Féltorony (Moson m.).

⁸ Parndorf.

⁹ Cs. kir. 8. vérteszred.

¹⁰ Fertő-tó.

Das Centrum ist unbeschützt weil alles bis Bruck eben ist. Bruck selbst hat links die Höhe und den Wald — rechts in der Ebene die Stadt, die von der Eisenbahnseite beschossen werden kann.

Die Strasse von Halbthurn nach Padendorf hat rechts Gebürge, links den See...¹¹

A Parndorfra való előnyomulás — október 12-én — az alábbiak szerint történt:¹²

No 148.

Armee Corps Commando.

Disposition

auf den 12-ten Oktober 1848.

Morgen früh 10 Uhr haben sämtliche Truppen abzukochen um zum Abmarsch bereit zu sein. Um 10½ Uhr wird aus beiden Lagern Nikelsdorf und Gots¹³ volgender Massen nach Parendorf abmaschiert.

Herr General Holtsche marschirt mit der 1-ten Brigade und den noch zu Gols bivouaquierenden Truppen über Wieden¹⁴ also sich die dortige Escadron an die Colonne schliesst, dann über Neusidel¹⁵ nach Parendorf.

Die 2-te, 3-te und 4-te Brigade marschirt ebenfalls um die bestimmte Stunde nach Parendorf, die 3-te Colonne bildet die tête, dieser folgt die 2-te; die reserve Brigade folgt den beiden andern in einer halben Stunde nach.

Sämtliche bagage Wagen schliessen hinter der reserve. Die Brigaden haben Ihre quartiermacher, per bataillon und escadron, und jede Batterie bereits eine Stunde früher zum Lagerausstecken auszusenden. Die Stellung der Avant garde bleibt ungeändert an der Oesterreichische Gränze, das Gros derselben stellt sich zwischen Parendorf und Bruck auf.

Das Hauptquartier ist zu Parendorf die rechte flanke wird zu Kittsee¹⁶ durch die Freiwilligen des Major Pelczer gedeckt. Das fliegende Corps in der linken Flanke setzt die Verfolgung der feindlichen Colonnen fort.

Moga m. p.
Fml.

A forradalmi magyar kormány és a Honvédelmi Bizottmány unszolására. Moga jobb meggyőződése ellenére is rászánta magát az Ausztriába való benyomulásra. Az erre vonatkozó rendelkezés szóról-szóra ez:¹⁷

No 186.

Vom ungar Armee Corps an der oberen Donau.

¹¹ A többi Rosowitz magánügyciről szól.

¹² Orsz. Levéltár: i. h.

¹³ Gols (Gálos).

¹⁴ Weiden (Védény), a Fertő északi partján.

¹⁵ Nezsider.

¹⁶ Köpcesény.

¹⁷ Orsz. Levéltár: i. h.

Disposition

auf den 16-ten Oktober 1848.

Die Vermöge Reichstagsbeschluss anbefohlene Vorrückung nach Nieder Oesterreich wird Morgen in Ausführung gebracht werden.¹⁸

Da die gränzen Niederösterreichs nicht in feindlichen Absichten überschritten werden und dessen Bewohner in jeder Hinsicht freundschaftlich behandelt und geschützt werden sollen welches nur durch Erhaltung der strengsten Mannszucht effectuirt werden kann, so hat der ungarische Reichstag sich dahin ausgesprochen, dass die Verpflegung des Armeecorps aus Ungarn bewirkt werden solle. Ferners wurde von dem Reichstage zum Schutze des Eigenthums und der Bewohner Nieder Oesterreichs verfügt, das gegen Alle jene Individuen welche sich was immer für Namen habender Gewalthat des Raubes, Mordes etc. schuldig machen würden, das standrechtliche Verfahren verhängt werden solle. Dieses ist auch mit der äussersten Strenge zu Handhaben und den Truppen genau bekannt zu machen.

Die Truppen Comdten bleiben mir für die Beobachtung des gesagten, für die strengste Handhabung der Disciplin und aufrechthaltung der Subordination nach dem wollen Sinne der Kriegsgesetz verantwortlich, daher sich dieselben nebst ihren unterstehenden Officieren, unter keinem Vorwande von Ihren Truppen entfernen dürfen. Wie bereits befohlen, haben die Baggage Wagen zurückzubleiben um die militärischen Evolutionen nicht zu hindern.

Der Grand Profoss hat besonders Marodeurs und sonstige Mannschaft die sich von ihren Truppen Körpern eigenmächtig entfernen, aufzugreifen und mit aller Kraft blünderung und Diebstahl zu verhindern trachten. Ein jedes derart bei einem Diebstahl oder Raub etc. arretirt werdendes Individuum verfällt dem Standrechte.

Ein Bataillon Ivánka,¹⁹ 2 Compagnien Székler Infanterie und 1 Corporal 1 Gemeine Alexander Huszaren²⁰ nebst 4 Piècen der Ivánka Artillerie marschirt heute Nachmittag 5 Uhr nach Potzneusiedel und wird zur Verstärkung der 7-ten Brigade, welche zu Kitze²¹ aufgestellt ist, verwendet.

Oberst Ivánka rückt morgen früh 6½ Uhr von Podzneusiedel und Kitze in zwei Colonnen, mit der einen über Wolfsthal, mit der anderen über Haaslau, Prelenkirchen, Hundsheim gegen Hainburg vor, und besetzten diesen Ort, mit dem Bemerken das bei besetzung dieses Ortes keinem Bewohner desselben bei Verantwortung irgend ein Schaden zugefügt werden darf.

Nacht geschehener Besetzung des Ortes rückt Herr Oberst Ivánka nach thunlichkeit gegen Petronell vor, lässt aber Hain-

¹⁸ Általános katonai térkép: 54° 48°

¹⁹ Ivánka Imre.

²⁰ Cs. kir. 4. huszárczred.

²¹ Kittsee (Köpcsény).

burg mit 1 Baon Infanterie besetzt und erstattet mir nach Bruck aus beiden Orten Rapport.

Das Gros des Armee-Corps hat Morgen früh 11 Uhr zum Abmarsche nach Bruck gestellt zu sein.

Die 5-te Brigade unter Comdo des Oberst Görgey wird mit 1 Baon Kosztolányi der 6-ten Brigade verstärkt und bildet Morgen die Avantgarde. Diese Avantgarde überschreitet Morgen früh 11 Uhr die Leitha bei Bruck und stellt sich mit ihrem Gros auf der Strasse gegen Göttersbrunn²² auf halben Wege dahin auf, lehnt den linken Flügel der Vedetten Linie an die Leitha bei Wilfleinsdorf und dehnt die Vedetten Linie bis zum Eingange von Göttersbrunn und von dort in einem Bogen bis zum Ausgange von Backfurt²³ aus, wo sich deren rechter Flügel wieder an die Leitha lehnt. Die 6-te Brigade nimmt die Aufstellung vor Bruck zwischen der Eisenbahn und der Leitha, die 1-te Brigade à cheval der nach Stückneusiedl führenden Strasse, die 2-te Brigade neben der 1-ten mit ihrem rechten Flügel an die nach Göttersbrunn führende Strasse gelehnt.

Die Reserve Division nimmt die Aufstellung hinter Bruck à cheval der dahin führenden Strasse, und hält mit einer Abteilung den Geisberg besetzt.

Da alle Vivers für Morgen mitgenommen werden müssen, so hat sich aus den Lagers Niemand zu entfernen, auch ist keine Beschädigung der Bäume zu dulden, Morgen Nachmittag 5 Uhr werden die fernerer Dispositionen folgen.

Die 8-te Brigade²⁴ hat die Bestimmung dem Nugentischen Corps gegen Kanischa entgegen zu ziehen. Die 9-te Brigade ist beauftragt das Corps Croaten unter Todorovits in Schach zu halten und auf diese Art unsere linke Flanke gegen selbes bestmöglichst zu sichern.

Vor der bereits bestimmten Stunde ist das österreichische Gebieth nicht zu betreten.

Moga m. p. Fml.

Csatára azonban nem került a sor, mert Moga csakhamar visszavonult Parndorfra s csak 22-én kelt át újból a határon, amint azt az alábbi rendelkezés mutatja:²⁵
No 251. Vom Armee Corps Comdo an der oberen Donau.

Disposition

auf den 21-ten Oktober 1848.

Zwei Escadronen Wilhelm Huszaren²⁶ von der 2. Brigade Kosztolányi haben morgen früh 7 Uhr zur Brigade Répássy zu stossen und mit dieser eine Cavallerie Brigade zu formieren.

²² Göttersbrunn.

²³ Pachfurth.

²⁴ Karger.

²⁵ *Nemz. Múzeum levéltára: Törzsanyag: 1848 októberi iratok.*
Az eredetileg 21-ére tervezett indulás 22-ére halasztódott.

²⁶ Cs. kir. 10. huszárezred.

Die Brigade Kosztolányi, bestehend aus 9 Comp. Freiwilligen und 12 Geschützen, besetzt morgen früh 8½ Uhr Bruck und die dortigen Fluss-Übergänge, nebst der Eisenbahnbrücke und detachiert auf die Eisenbahn 1 Geschütz von Kosztolányi nebst 2 Comp. Inftrie mit der Bestimmung, in gleicher Höhe bei einer etwaigen Vorrückung der Armee mit selber zu bleiben.

Morgen früh 6½ Uhr hat die 6. Brigade aus dem Lager aufzubrechen und nach vorhergegangener Herstellung der Brücke bei Rohrau die Leitha um 8½ Uhr früh zu übersetzen und in der Richtung gegen Höflein vorzurücken und auf diese Art die Verbindung zwischen dem Gros des Armee Corps und der Brigade Ivanka, welche von Hainburg über Altenburg,²⁷ Petronell nach Wilfingmauer²⁸ vorzurücken hat, zu erhalten.

Die 5. Brigade als Avant Garde rückt morgen früh 8¼ Uhr über Bruck in Schlachtordnung vor, mit dem linken Flügel an die gegen Stixneusiedl,²⁹ mit dem rechten Flügel gegen die nach Göttlsbrunn führende Strasse vor.

Die 5. Brigade debouchiert gleichfalls um dieselbe Stunde aus Bruck und rückt zwischen der Eisenbahn und der Strasse gegen Stixneusiedl in gleicher Höhe mit der Avant Garde vor.

Die 1. Brigade debouchiert um 9 Uhr aus Bruck und rückt auf der Strasse gegen Göttlsbrunn, jedoch der Avant Garde gleichzeitig als Staffel angehängt vor.

Die 4. Reserve Brigade debouchiert schlag 9¼ Uhr aus Bruck und rückt, der Avant Garde als Reserve dienend, in gleicher Höhe mit der 1. Brigade vor.

Eine ½ Stunde vor Bruck wird gehalten um die Schlachtordnung zu regeln, falls ein feindlicher Zusammenstoss noch nicht erfolgt ist.

Die 5. Brigade gibt die Direction, nach welcher sich die anderen zu richten haben. Für den fall eines Rückzuges bewirkt denselben die 7. Brigade auf der Donau Strasse über Höflein, Rohrau, dann über die dortige Brücke in unsere rechte Flanke, oder wenn dies nicht möglich, über Rohrau, Hollein,³⁰ Schönabrunn, Prellenkirchen, Baumern³¹ und sofort gegen Ung. Altenburg.

Beim Gros wird der Rückzug auf folgende Art bewirkt: Die Brigaden No 5. und 1. ziehen sich treffenweise, nämlich immer nur die halbe Brigade zurück, passiren die Leitha bei Bruck und stellen sich hinter Bruck zur Aufnahme der rückziehenden Truppen, bei den Anhöhen des Geisberges à cheval der Strasse auf.

Die 5. Brigade zieht sich neben der 4. Reserve Brigade vorbei, jedoch erst nach der 1. und 5. durch Bruck, und in die Gefechts Position vor Parendorf, à cheval der Strasse.

Die 4. Brigade deckt den ganzen Rückzug und zieht sich zuletzt durch Bruck zurück.

²⁷ Deutsch-Altenburg.

²⁸ Wildungmauer.

²⁹ Stixneusidl.

³⁰ Hollern.

³¹ Pama.

Der fernere Rückzug wird sodann erst angeordnet werden. Es versteht sich von selbst, dass hier nur von einem Rückzug insoferne die Rede sein kann, als es die Kriegsvorsicht selbst dem siegenden, vordringenden Krieger gebietet, seine Rückzugslinie zu bestimmen und zu decken. Übrigens versehe ich mich, dass alle Truppen ohne Ausnahme in der Überzeugung von unserer gerechten Sache, in dem Gefühle des Rechts und mit dem Wunsche der Erhaltung der allerhöchsten Dynastie und fester Einheit mit Oesterreich, mit aller Kraft und Muth den Feind angreifen und Alles leisten werden, was auch unsere Kräfte zu übersteigen vermag.

Wie bereits letzthin angeordnet wurde, darf wegen Behinderung in den Operationen, von deren schnellen Ausführung allein der Sieg abhängt, ausser den Wägen für Verwundete, kein anderer der Armee folgen, sondern es sind solche Wägen zu Parendorf unter Aufsicht eines bloss schwächlichen, kampfunfähigen Individuums, dann unter Aufsicht des Landsturmes von Neusiedl zurückzulassen. Die Wägen für Verwundete folgen erst der letzten Colonne nach. Die unnöthigen Rüstwägen der Batterien haben erst nach 2 Stunden der letzten Colonne zu folgen. Ebenso will ich auf den verschiedenen Wägen und Pulverkarren, kein sonstiges Geräthe mehr erblicken, wie ich dies letzthin mit Missfallen bemerken musste.

Die Reserve Munition hat Schlag 10-Uhr in Bruck einzutreffen.

Die Cavallerie Batterie von der Brigade Kosztolányi No. 2. bleibt disponibel vor Bruck;³² die Avant Garde lässt während der Vorrückung eine gemischte Patrouille am rechten Leithauerfer, in gleicher Höhe mit der Armee vorrücken, welche ebenso mit einer Infanterie Patrouille der Brigade Kosztolányi am linken Leitha Ufer zu geschehen hat.

Moga m. p. Fml.

A felsődunai magyar hadtest azonban ezúttal se ütközött meg az ellenséggel, mert a kormánytól kapott újabb parancs folytán, már október 25-án visszatért a parndorfi táborba, ahova ugyanakkor az eddig kikülönített 8. dandár, másnap pedig egy portyázó különítmény is bevonult. A helyzetbe változást csak Kossuth megjelenése (okt. 26.) hozott, aki újból elrendelte, hogy Moga Bécs felé nyomuljon.

Október 28-án Maria-Ellend, Gallbrunn és Margarethen am Moos vonalában táborozott a hadtest. 29-én egy félóra járásnyira közelítette meg a Schwechat-patak vonalát.³³ A balszárny Rauchenwarthnál állott.

Hogy most Kosztolányi alezredes jelentése érthetőbb legyen, ideiktatom a hadműveleti napló október 30-áról szóló részét is.³⁴

³² Különös, hogy Moga éppen a legmozgékonyabb üteget hagyja Brucknál.

³³ Így mondja a hadműveleti napló. A valóságban jóval hátrább volt a magyar hadtest.

³⁴ Az erre a napra szóló „Dispositio“ se az *Országos Levéltárban*, se a *Nemzeti Múzeum* levéltárában nincs meg. Kétségkívül a bécsi Hadilevéltárban van.

„Mit refuzierten linken Flügel gingen die Colonnen en ligne bis gegen Schwechat vor, nachdem aus Mannswörth nach einem ziemlich lebhaften Artillerie und Kleingewehr Feuer die croatischen Truppen verdrängt wurden. Die feindlichen Colonnen debouchierten auf unserm linken Flügel und konnten so die vorliegenden Anhöhen eher besetzen, als unser zurückgebliebener linker Flügel. Das engagierte Gefecht am rechten Flügel und unser bedrohter linker Flügel hatte für das noch unthätige Centrum keine andere Alternative, als sich entweder auf die eine oder andere Seite zu wenden. Durch diese jetzt versuchten unsicheren Bewegungen unser Centrums, bald der feindlichen Cavallerie bei Himberg,³⁵ bald in die Umstellung an Schwechat, das gewonnen werden sollte, ersah sich der Feind unserer Beobachtung entzogen und entwickelte plötzlich ein Kanonenfeuer aus 5 verdeckten Batterien. So war das unvorbereitete Centrum genöthigt seine schwache Position zu räumen; durch die feste Behauptung der Anhöhen am rechten Flügel war unsere retrograde Bewegung protegirt. Ebenso wenig konnte Répásy den überflügelten linken Flügel weiter halten. Es wurde ein allgemeiner Rückzug um 5 Uhr Nachmittag eine Unausbleiblichkeit. Ohne Verfolgung des Feindes langten die Colonnen bis spät in die Nacht in der Stellung hinter der Fischa an. Schwadorf, Neusiedl,³⁶ Fischamend.“

Most pedig adjuk át a szót Kosztolányi alezredesnek:³⁷

Dunántúli mozgó önkéntes nemzetőrség

Vezére

A felső Dunai hadtest Parancsnokságának

helyben.

Pozsonyt, 1848-ki November 1-én.

A schwechati csatában vezérletemre bízott 4 zászlóalj és fél ágyúüteg magaviseletéről szerencsés vagyok jelenteni, hogy:

E csapat a napi parancs szerint 2-ik csatarendül volt szánva. Mivel azonban az 1-ső csatarend akkor még elő nem nyomult vala, midőn az ellenség a centrum jobb oldalára közeledett: ezen állapotnál fogva a helyszínen jelen levő vezérkari főnök Kollmann ezredes úr elfogadta ajánlkozásomat és megengedte, hogy 1-ső csatarendül állítkozzam s Mannswörth helységben harcoló Bárczay dandárságot az ostromlásban támogassam.

Kollmann ezredes úrnak ezen parancsát csapatom örömmel és harcvágy rivalgással fogadta, az 1-ső csatarendre nyomult

³⁵ Kimaradt: entgegen.

³⁶ Klein-Neusiedl.

³⁷ Természetes, hogy nem ez az egyetlen egykorú jelentés a schwechati ütközetről. Van több is. Egyik részük ismeretes, másik részük a bécsi Hadilevéltárban várja a kutatót. Többek között Mogának 1848 október 50-án kelt s a magyar hadügyminiszteriumban 9076. számmal iktatott jelentése is. Ez, amit itt közlünk, az Országos Levéltárban van. (H. T. 1848. — D). 855.).

tehát. Azonban kevés percz múlva Szirányi³⁸ vezérkari százados észrevévén, hogy a balszárnyam előtti dombra egy ellenséges ágyútelep vonul fel. Geuber honvéd tüzér hadnagyot 4 ágyúval mellém rendelte, ami annál bölcsebb rendelkezés volt, mivel csapatom eredetileg 2-ik csatarendül lévén számítva, csak a 3-ik dandárság számos ágyúinak támogatására szolgálhat vala sikeresen.

Mert én Bárczay támogatására 1 zászlóalj a völgyben hagyva, többi 5 zászlóaljjal immár 8 ágyú fedezésére siettem; a fentérintett dombra: hol a már tán 1000 lépésre közeledett ellenségre ágyútelepemet irányoztattam. Sűrűn tüzelt az ellenség, gyakorlatlan nemzetőreim látták összezúzatni a még csak forduló ágyúnak rúdját, láttak elesni egy lovat, látták 5 és 6 fontos golyóktól s gránátoktól esorbíttatni soraikat: de meg kell vallani, bátran megállottak s ujonc tüzeireim dícséretes elszántságot és szorgalmat tanúsítottak.

Szirányi százados úr az ágyú telep állásnak fontosságát gyorsan felfogván s erősítettése szükségét érezvén és az egész csapatnak elszánt magaviselését méltányolván, még a pozsonyi 6 ágyút is küldötte s ezek segítségével sikerült az ellenség ágyúit meg-némítani s úgy megszalasztani, hogy fedező csapatait oda hagyta és mi az egész dombnak birtokába jutottunk.

Meg volt rémítve az ellenség az által is, hogy visszavonulhatása menedékhelyét Schwechatot nagyon veszélyeztetve látná, a midőn egy gyűlhelyül használt malom és szomszéd épületei lángba borulának.

Én a további gránátózást eltiltám, mert osztrák ország ártatlan és Magyarhon iránt bizalommal s jó indulattal viseltető lakosait kártól megóvni óhajtam. Jó ember, de tán hibás katona voltam. Mert ha Schwechatot lángba borítatom, az ellenség visszavonulása veszélyeztetve, a munitio hozatala elvágva, több ágyúnak összegyűjtése lehetetlenítve leende. Szükséges lett volna e diadalt használnom, a megszalasztott ellenség ágyúit elfogdosnom. Schwechatra előnyomulnom. De az ellenség üldözésére, az ágyú elfogására szükséges lovasság nélkül lévén, legszámosabb zászlóaljamat nélkülözém, így csapatommal Schwechat fölött csak a csatatéret elfoglalni bátorodhattam.

De az ellenség sejdítvén annak gyöngeségét, ki diadalát használni nem meré s tán látta is, hogy balszárnyamon álló fél ágyútelep az 1. dandárságtól elparancsoltaték, temérdek ágyúerőt gyűjtött és jobbra elhúzódván, onnét már sokkal sűrűbb golyó és kartács záport és congrév³⁹ röpennyüket bocsátott. Mellyeket egy ideig valamennyi csapat derekassan megállott. Azután mozdulni láttuk az 1-ső dandárság nemzetőreit, a 14-ik honvéd zászlót⁴⁰, a balszárnyammal szomszéd lovasságot, ki az ellenségi gyalogság tüzelését egyideig viszonzta vala. A fentemlített 14. honvédzászló és lovasság látván azt, hogy csapatom erőssen megállt, mögöttük újra sorakodott.

³⁸ Szillányi.

³⁹ Congrève.

⁴⁰ Zászlóaljat.

Tüzérkarom immár majd minden töltését ellődözte és midőn az ellenséges ágyú túlszáma ellen sem a 3-ik dandárságtól úgymint kirendelt 1-ső csatarendtől, sem a tartalék csapattól több ágyút utána nyomulni nem látna gyámolt, hátul pedig futamodókat szemlélné, akkoron ő is visszavonulni kezdett.

4-ik zászlóaljam akkor sem mozdult, a midőn a szomszéd 1-ső dandárságnak sebesültjei és egyik csonkult ágyúja oda menekve sorába betörni akart volna, de abban megakadályoztaték és megállott rendítenül mindaddig, míglen őrnagya általános hátrálást látván, forduljt parancsolt volna.

Az 1-ső zászlóalj, kiről fent említém, hogy a jobb szárny támogatására volt detachirozva úgy vélem bátran állotta meg helyét, mert halottai és sebesültjei lévén, a Somogyival együtt lassan sorakodva hátrált.

A 2-ik zászlóalj hiányosan ugyan, de estve még is beérkezett visszavonulásunk rendelt helyére Fischament ⁴¹ partjaira.

A 3-ik zászlóalj mind 1. mind 2. csatánkban az első csatarendben volt, a tüzelést sokáig állotta, 4-ik százada oszlani kezdett, de újra sorakodott. Végre parancsot nem várva hátrált, szétoszlott. Fischament előtt megállíttatám, sorakodtatám, de azután is másfelé véve útját, nagyobb részt csak itt csatlakozék dandárságomhoz: egyrésze Seebauer Századossal a fischamendi tetőkre velünk érkezett.

Törzsöm személyzete a csatákban és visszavonuláson oly magaviseletet tanusított, hogy azzal megelégedésemet jelenthetem.

A csatákban elesteink száma 25, sebes 18, elmaradt 654. *Kiállhat 5294.* de az elmaradtok is naponkint beérkeznek.

Kosztolányi s. k.
alezredes.

Megtudjuk ebből a jelentésből, hogy Kosztolányi dandára, az ütközet előtt, 5989 főből állott. A veszteség nagy volt: több mint 17%. Ámde ennek alig 6%-a esik a halottakra és sebesültekre, mert a dandár jókora része hátrálás közben szétszaladt. A harcban szenvedett veszteség tehát az egész állománynak csak 1 százaléka rug. Ebből az következik, hogy a magyar csapatok ellenállóképessége vajmi csekély volt. Többet azonban nem is lehetett egy ilyen hevenyén összerótt hadtesttől várni.

A schwechati ütközet kétségtelenül igazolta azoknak a józan-gondolkodású férfiaknak felfogását, akik ezt a szerencsétlen tervet kezdettől fogva ellenezték.

Végül talán nem lesz érdektelen, ha közlöm a schwechati ütközet után Pozsonyban összeszedett, majd megerősített és átcsoportosított felsődunai hadtest pontos állományát:⁴²

⁴¹ A folyó neve Fische, a helységé Fischamend.

⁴² Pozsony, 1848 nov. 9. (*Orsz. Levéltár*: H. T. 1848. — D. 822.).

Brigaden	Mann	Pferde		Geschütz	Dislokation
		Cav.	Besp		
1. Kosztolányi	5790	100	210	26	Schlossberg, Calvarienberg
2. Bárczay	4295	100	51	9	Brückenkopf
3. Weissel	2278	507	73	6	Stadt
4. Karger	3796	640	160	12	St. Georgen
5. Guyon	3736	460	108	12	
6. Görgey	1993	260	91	8	Kittsee
7. Zichy	2652	540	62	8	Pahrendorf
Disponibel	226	—	—	—	
Hauptsumme	24766	2607	755	81	

Természetes, hogy az, amit most itt közzétettem, korántse meríti ki az alsóausztriai expeditio történetét. De talán segítséget és útmutatást talál majd benne az, aki — a bécsi Hadilevéltár anyagát is felhasználva — ennek az eseménynek részletes és hiteles leírására vállalkozik.

Közli: —y.

Báró Mednyánszky Cézár,
 az 1848/49. évi magyar hadsereg főpapjának
 emlékezései a szabadságharcról.

(Második és befejező közlemény.)

Mint osztályfőnök a hadügyminisztériumban.

Az osztrákok újjászervezték hadseregüket, az oroszok is készültek hazánk ellen. A nemzeti védelem sikere végett a honvédséget át kellett szervezniünk és friss csapatokkal kiegészíteniünk. A nagytehetségű Görgeyre szükség volt a hadügyminisztériumban.

A kormány végzetes politikája Görgeyvel szemben abban állott, hogy egyrészt kedveskedett neki, másrészt tükkel szurkálta. Szívesen tette meg miniszternek, mert ezzel [— mint megbízhatatlant —] eltávolítani vélte a hadseregtől. [Mikor Görgey erre rájött, méltatlankodott. Hadserege kívánságára] a kormány később kénytelen-kelletlen hozzájárult, hogy fővezér is maradjon.

Görgey mint miniszter az osztályok számát összevonta négyre és bizalmas híveit tette meg főnökeiké. [Rendet akart teremteni a hadsereg adminisztrációjában és] a polgári kormány befolyását óhajtotta csökkenteni a minisztériumban.

Egy szép napon megkaptam a parancsot, hogy mint egyik [— a lelkészeti —] osztály főnöke én is a víg tábori életből a hadügyminisztériumba vonuljak. Szívesen tettem. Többet is áldoztam volna Görgeyért és hazámért.

Munkánk nehéz volt [a budavári Sándor-palotában. Mint az egész hadsereg főpapja] reggeltől késő éjtszakáig tárgyaltam, számoltam, írtam. Fejem tele volt ezer és ezer adattal, rendelkezéssel. Nagyon hiányzott a szabad levegő. Csak a kötelességtudás és nem verseny tartotta bennem a lelket. A négy osztály egyik főnöke sem vette magára, hogy kevésbbé buzgónak higyje Görgey.¹

¹ *Gelich Richard* — 1848/49-es honvédőrnagy és a hadügyminisztérium hadműveleti alosztályának vezetője, majd 1867 után m. kir. honvédtábornok — följegyezte művében, hogy Görgey mint hadügyminiszter Molnár Sándor és Waldberg Károly ezredeseket, továbbá br. Mednyánszky Cézár tábori törzslélszét és dr. Lumniczer Sándor tábori főorvost tette meg minisztériuma négy osztályának főnökeivé. (A függetlenségi harc története; 1882. III. k.) A hadlelkészeti osztály főnöke addig Vidács Ede jáászó-premontrei rendi kanonok volt, ki előbb Nagyváradon tanárkodott. Egy ízben — 1849 márciusában — Görgey óhajával szembebelhelykedett és így távoznia kellett a minisztériumból. Erre br. Mednyánszky Cézár évi 5000 p. f. fizetéssel hadügyminisztériumi igazgató tanácsossá, vagyis miniszteri tanácsossá és osztályfőnökké neveztetett ki. A kinevezési okmány megvan az *Országos Levéltárban*. (Az 1849. évi hadügyminisztérium iratai; 21886. sz.) A magyar hadsereg főpapja alá tartoztak az összes valásfelekezetű tábori lelkészek. Mednyánszky Cézár a szabadelvű irányzat oly határozott hívének bizonyult, hogy valamennyien örömmel és lelkesen követték útásításait. (*Gelich R. id. m. III. k.*) Pályájának gyors emelkedése nem meglepő. Forradalmi hadseregekben az egymásutáni személyes sikerek révén a gyors előlépés és rangugrás általános.

Ebben az időben gyászos hírt kaptam idősebbik bátyámról. Alighogy az országban termett Haynau, bitófára vontak két hadifoglyot Pozsonyban. [László lett a magyar nemzeti gondolatnak 1849-ben első vértanúja.] Sirattam s a gyilkosság miatt fölháborodtam. Mindaddig szabadságszeretetből küzdöttem az ellenség ellen és szinte sajnáltam azokat, kiket hazánk üdve végett föl kellett áldoznunk. De akkor a gyűlölet és bosszúvágy vett erőt rajtam.

Haza akartam látogatni, hogy vigasztaljam anyámat. Nem mentem s inkább helyemen maradtam. Nem akartam elszalasztani egy alkalmat sem, hogy bátyám halálát megbosszuljam az ellenségén. Így fizetett azért, hogy hadifoglyainkkal gavallérosan bántunk.

E szomorú eset jóval megnehezítette munkámat. Sok kínos óráim volt, mikor erőszakkal kellett visszatartanom könnyeimet, csakhogy jól figyelhessek számadásaimra és hivatalos írnivalómra. A fontos ügyek lekötötték érdeklődésemet, hiszen általuk elérni reméltem célomat. A jelentéktelenek sokkal inkább tettek próbára. Nem tereltek el gyászomtól és mégsem volt szabad átadnom magam érzelmeimnek.

Június elején végezték ki bátyámat. Így keserves bánat és fáradtságos munka közt telt el e hónap, melyet Pesten töltöttem a minisztériumban. Alig figyeltem arra, ami künn folyt a nagyvilágban.

Köröskörül nőtt a vihar és sötét felhők gyűltek össze a [nyugati és északi] határon. A napsugár, mely tavaszkor fényesen tündökölt hazánk felett, elhalványult mindjobban.

Még szomorúbb volt egy másik jelenség. Hit és bizalom világította meg csapataink útját a sötét téli napokon, mint ahogyan régen tűzoszlop vezette a zsidókat a sivatagon át. Kossuth és Görgey viszálykodásai közt égi fáklánk a földre zuhant és kialudt.²

*

Az oroszok minden oldalról szorították országunkat. [Zömük] észak felől közeledett, egyik hadtestük mint az osztrákok segédcsapata nyugat felől jött, harmadik seregük Erdély felől fenye-

² Görgey mint hadügyminiszter politikai tevékenységre is adta magát. A Habsburg-házhoz bű tisztek megnyugtatóására a kormány megbuktatásában járatta esztét. Az országgyűléssel vissza akarta vonatni a trónfosztó határozatot, hogy adott esetben könnyebben megegyezhessen Ausztriával.

Kossuth idejekorán értesült Görgeynek a békepárti képviselőkkel folytatott megbeszéléseiről és hirtelen július elejére elnapolta az országgyűlést. Görgey tovább szervezte az ellenzékét a neki is ellenszenves kormánnyal szemben.

Időközben köröskörül kétszeres erővel özönlött az ellenség hazánk ellen. Ahelyett, hogy Görgey Budavára bevétele után rögtön és kellően kiépítette volna a nyugat felől betörésre készülő osztrákokkal szemben a védelmi vonalat és még az oroszok betörése kezdetén csapást mért volna csapás után az osztrák seregre, tehetetleneknek bizonyult új alvezérekre hagyta csapatait s Debrecenben és Pesten időszerűtlen és sikertelen politikai kísérletekkel töltött hosszú heteket. Csak mikor a hirtelen betört osztrákok egymásután megverték honvédeinket, sietett a nélküle zavart helyzetbe került seregéhez. A fővezér lemondott a miniszteri állásról.

getett, melyet romantikus hadjáratával Bem tábornok visszaszerzett volt a nemzetnek.

Görgey nem tudta megverni a [felső Duna mentén] előre nyomuló osztrákokat. Mikor július 22-én³ természetellenes vakmerőséggel halálát kereste a csatában, géniusza kérlelhetetlen volt és nem akarta magához fogadni. A fővezér csak fejsebet kapott. Hiába vonakodott, hogy kellően bekötözzék és hiába ivott [a tilalom ellenére] szeszes italt. Nem tudta meggátolni, hogy sebe meggyógyuljon.

A nagy orosz hadsereg is mindinkább beljebb nyomult az országba és maga előtt kergette az útját állni törekvő kisszámú honvédséget. A kormány Pestet elhagyni és a Tisza mellékre — Szegedre — menekülni kényszerült.⁴

Jól emlékszem arra az exodusra. [Két szekérvonal kötötte össze Pestet Szegeddel. Vastag porfelhő borította egész hosszában.] A kocsik tömve voltak képviselőkkel és hivatalnokokkal, nőkkel és gyermekekkel. Alattuk és mellettük a podgyászdarabok ezrei.

Az életben mindenütt látjuk a groteszket és fenségest egymás szomszédságában. Magyarország öt felvonásos és tizenhét hónapon át lejátszódott gigantikus tragédiájában is mindvégig taláunk egy-egy mosolyra indító furcsaságot. Ezt el kell ismernie mindenkinek, ki résztvett forradalmunkban. Az általam átélt komikus jelenségek közül a legfurcsább a Szegedre menekülés volt.

Minduntalan összekerültek olyanok, kik máskülönben sohasem látták egymást. A lakás hiánya és a táplálkozás nehézsége — főleg a falvakban — rendkívüli helyzeteket teremtett.

Arról a módról, ahogy az emberek az elkerülhetetlen kellemtelenséggel szemben viselkedtek, pőrére vetkőzve láttam lelküket. Hiába figyeltem volna őket ezért éveken át megszokott helyükön. Akinek legtöbb veszteni valója volt és aki otthon jólétben élt, sokkal könnyebben viselte el a nélkülözéseket, mint az, kit csak a forradalom árja emelt föl arra a polcra, melyről akkoriban már lecsúszóban volt.

Néhány napig élveztem személyes szabadságomat és utazás közben ide-odajártam. Mindenre kíváncsi voltam és élveztem a furcsa képeket. Mikor veszélyben forgunk és búslakodunk, a furcsa látvány könnyen indít harsogó kacajra.

*

³ Helyesen = július 2-án.

⁴ Mikor Kossuth az 1850. évi lengyel fölkelés után emigrált lengyel tábornokokat állított a magyar hadsereg élére, I. Miklós orosz cár fölfigyelt és veszélyeztetve érezte birodalma határait. Fegyveres segítséget kínált a magyarok ellen, melyet Görgey győzelmei után a bécsi udvar el is fogadott.

Görgey tisztában volt azzal, hogy előbb az osztrákokat kell harc-képtelenné tenniük és aztán az oroszokkal szembeszállniuk. A fővezér Komáromban óhajtotta egyesíteni a hadsereget, hogy onnan támadóan léphessen föl a császáriak ellen. Meddő politikai megbeszélései csak rosszat hoztak. A vele szemben bizalmát veszített Kossuth nem kívánczott oltalma alatt a kormánnyal és az országgyűléssel együtt egy várba záratni. Befolyása alatt a haditanács Szegedre rendelte a hadsereg koncentrációját.

Kossuth Lajossal legtöbbször Szegeden érintkeztem. E rendkívüli férfiúról időről-időre módosult a véleményem. Eleinte vakon bámultam, majd ellenszenves lett előttem, végre újra és megokoltan csodáltam.

Páratlan szónoki tehetségével és hangja tónusával magával ragadott az 1847/48. évi országgyűlésen. Emberóriásnak láttam, mikor szabadságharcunk elején megszervezte a nemzeti ellenállást.

Mikor Görgey mellé kerültem, a tábornok ellenségét láttam benne. Minden bajért őt okoltam.

Szegeden megbántam igazságtalanságomat. Budavára ostroma után már éreztem, hogy Görgey is hibázhat. Viszont Kossuth személynének varázsa alatt megállapítottam, hogy voltaképen környezete ellenszenves. Mikor nap-nap után láttam, hogy súlyos gondokkal terheltén éjjel-nappal dolgozik, újból csodáltam.

Sokszor tévedt és sokszor hibázott, de rendületlen hitével és fáradhatatlan tevékenységével biztosította rokonszenveimet. Magam tapasztalom, hogy a gondokkal terhelt száműzöttek nem könnyű a hit és bizalom a jobb jövőben. Az sem könnyű, hogy olyan munkára szánjuk magunkat, melynek gyümölcset talán nem élvezzük soha. Nem hiába zárta szívébe Kossuthot a magyar nép.

*

Amint az egyik reggelen fölkeltem, öltözködés közben robbanást hallottam. Rémegett a ház és csörömpöltek az ablakok. Iszonyatos füstoszlop emelkedett, mely lassan elborította az eget. Újabb és újabb robbanás után rengett a föld és újra meg újra füstoszlopok szálltak az égnek.

Fölkaptam kabátomat és az utcára siettem. A füstoszlopok összevegyültek és fekete fátyolként borultak a városra. Vajjon földrengés volt ez, avagy itt vannak az osztrákok és felgyújtották a külvárost?

Az emberek egymást kérdezték, mi történt? A minisztérium helyiségébe siettem és megtudtam a valót.

Szegedet védte a Tisza és a mocsaras síkság. Ott állították föl a municiógyárat.⁵ Reggel kigyulladt a nagy löpormalom és felrobbant.

Könnyen alkalmazkodunk ahhoz a légkörhöz, melybe sodródunk s az ilyen izgalmakat is megszokjuk idővel. De amint az egyhangú életben kapkodunk a mulatság után, úgy a háború izgalmai közt nyugalom után vágyunk.

Szegeden sok okom volt, hogy izgatott legyek, de talán még otthon sem élveztem a nyugalmas ebédelést úgy, mint [Jósika Miklós és neje, Podmaniczky Julia] körében.⁶ Pestről menekülésünk közben barátkoztam össze velük melegen.

Nem gondolkoztunk egyformán arról, amitől félnünk kellett és amit remélnünk lehetett, de azért annyira megkedveltem a ven-

⁵ Ez tévedés. Szegeden csak nagy lövészraktár volt, de gyár nem.

⁶ Br. Jósika Miklós, a regényíró, a legfőbb kegyelmi törvényszék bírója volt. Sem az ő, sem nagyműveltségű nejének nevét nem jelezte a londoni kiadó.

dégszerető asszonyt és férjét, hogy szeretettel gondolkodok reájuk mindenkoron.

*

Amitől tartottunk, bekövetkezett. [Görgey az osztrákok és az oroszok közé ékelve nagy ívben a felső Dunáról dél felé hátrált. Haynau délkelet felé vette útját.] Az ellenség megtámadta és bevette a Szeged előtti erődítéseket. Már Szeged sem volt biztonságban. A kormány Aradra tette át székhelyét.⁷

A fejetlenség nőttön-nőtt. Senki sem tudta, mit tegyen. Csak azt tudtuk, hogy távoznunk kell Szegedről.

Egyik atyámfia, — az első kormány egyik tagjának, — társaságában én is Arad felé tartottam. Útközben egy kis faluban megálltunk, hogy pihentessük lovainkat. Az öregúron koleraszzerű tünetek is jelentkeztek. Szolgáinkat jobbra-balra küldtük segítségért.

Rövid idő múlva egy paraszt futott felénk azzal a hírrrel, hogy jönnek az osztrákok. Szegény bátyámuram nem tudott mozdulni. Kérve-kért, hogy meneküljek s hagyjam egyedül. Sokkal kevesebbet kockáztat, mint én.

Csöpp kedvem sem volt hozzá, hogy magamat elfogassam és felköttessem. De kit hagyjak az öregúrnál? Megnyugtatósa végett megígértem, hogy ha az ellenség a faluhoz ér, elmenekülök.

Szavamat nem tartottam volna meg, de szerencsére vakláрма volt a vészír. Mihamar orvosához jutottunk és bátyámuram talpra állott. Lóra ültünk és Arad felé vágattunk.

[L. lond. szövé. 48—56. l.]

A Világos melletti síkon.

A vezetőink által elkövetett hibák sora — teljes felsorolásuk nem az én feladatom — és a két ellenséges hatalom kétszeres ereje augusztus elején szomorú helyzetbe hozta hazánkat.

[A szegedi haditanács] azt rendelte, hogy a visszavonult felsődunai és tiszai hadsereg Aradon egyesüljön, majd döntő csatát vívjon az osztrákokkal. Ha megnyerjük és együttesen vonulunk az oroszok ellen, talán minden jóra fordul.

Görgey a parancsnak eleget tett. Seregével a két ellenség közül ügyesen kisiklott és Aradon termett. Várta a tiszai hadsereget.⁸

⁷ Amint Görgey Komáromban megkapta a Szegedre vonulás parancsát, nem indult rögtön, hanem gondolkodott. Méltatlankodott a menekülő kormánynak a hadi célszerűséggel ellenkező utasításán. Egy-más intézkedéseit ellenintézkedésekkel hiúsították meg. Közben Haynau előretört és Görgeynek már nem sikerült eljutnia Szegedre. Pedig csapataink akkor együttesen bizonyára megsemmisítő csapást mérnek Haynaura és minden másképp fordul.

⁸ Bár a felsődunai hadsereg legénysége és tisztjeinek javarésze harcrakész maradt mindvégig, a régi császári tisztek egy része reménytelennek látta a küzdelmet a kétszeres erővel szemben. Elcsüggedt és békekötés után vágvott. A folytonos visszavonulás kényszerűsége miatt és a csüggedő tisztek hatása alatt, Görgey is mindinkább lehangolt lett. Érezni kezdte a nagy veszedelmet. Még Aradra érkezése előtt békeköveteket küldött az orosz táborba.

Az orosz tábornokok az oroszok előtti föltétlen fegyverletételt

Időközben a tiszai hadsereg [parancsnoka, Dembinszky.] Arad helyett Temesvárra vonult. Azt remélte, hogy ott egyesül az Erdélyből menekült csapatokkal s hogy délfelé vonulásával maga után vonja az osztrák hadsereget. Így időt biztosít Görgeynek, hogy a kellő időben megérkezessen.⁹

[Augusztus 9-én az Erdélyből kiszorított Bem tábornok Kossuth meghagyására Temesvárnál hirtelen átvette az ismételt csatavesztő Dembinszkytól a fővezérséget. Görgeyvel mitsem törődve, vakmerően szembeszállt a tiszai seregünket követő Haynauval.] A döntő csatát gyorsan vívták meg. Eleinte úgy tűnt, hogy megnyerjük, de munició híján az utolsó órában elvesztettük.

A temesvári csatavesztés hírére megtudták Aradon. Hallatára Kossuth megdöbben, mert Bemben bízott legjobban. Csakhamar szembekerült a komor és gúnyos Görgeyvel.

Görgey elhatározása, hogy az adott helyzetben lerakhatja a fegyvert, szájról-szájra járt a kormányhoz közel álló körökben. Szétvert tiszai seregünk menekültejének láttára is kocsik után kapkodtak a képviselők, kormánybiztosok és hivatalnokok. Talpuk alatt égett a föld.¹⁰

*

Görgey tiszta helyzetet akart teremteni. Kossuth és a kormány

kívánták. Szerintük Oroszország mint pusztán szövetséges hatalom nem alkudozhatik és nem köthet diplomáciai megállapodásokat országunkkal. A cár lovagiasságát hangoztatták, ki kétségtelenül megvédelmezi azokat, kik rábízák sorsukat. Csak az oroszoknak hódoljunk meg, hisz Görgeyt nem verte meg az osztrák sereg soha. Olyan előnyöket biztosítunk így magunknak, melyekről nem is álmodunk. A magyar forradalmi kormánnyal nem tárgyalhatnak.

Békeköveteink biztató jelentésének hallatára a lehangolt Görgey és környezete már akkor a legrosszabb esetre az oroszok előtti fegyverletételben állapodott meg. Mindamellett Görgey még azzal a szándékkal jött Aradra, hogy a tiszai sereggel együtt megverje Haynaut. Az osztrák haderő megsemmisítése után mint diadalmas hadvezér akart az oroszok ellen fordulni, illetve velük a békekötés ügyében újra tárgyalni.

⁹ Dembinszky — a szőregi vereség után — voltaképpen kitért az aradi országúton megjelent Schlick tábornok elől és önkényesen Arad helyett Lugos felé irányította seregét. A municiót is odarendelte.

Amint Görgey megtudta a tiszai hadsereg útjának irányát, különben is pesszimisztikus lelkét elfogta a csüggedtség ragálya. Lehangoltságát csak növelte sértődöttsége. Kossuth és a kormány újra mellőzte és lengyeleket állított a magyar hadsereg élére. Az aradi minisztertanácson fölötte élesen támadták mulasztásai miatt.

¹⁰ A temesvári csatavesztés után a sértődött és elcsüggedt Görgey hallani sem akart arról, hogy Kossuthal kezét fogva tovább folytassa a háborút. Nem remélt sikert, sőt véres katasztrófától tartott. Kossuth személye is ellenszenyes volt neki s későbbi leveleiben Kossuthnak a fővezérség ügyében vele szemben tanúsított magatartását és a lengyel tábornokok folytonos előtérbe helyezését jelölte meg „minden szerencsétlenség okának.” A lengyel vezérek okozta temesvári csatavesztés jelentőségét és Kossuth felelősségét is hangsúlyozni akarta a föltétlen megadással. A hadászati szemponton és indulatján kívül politikai számítás is vezérelte elhatározásában. Sokkal inkább remélt az oroszok nagylelkűségében, mint később megvallotta. Mindenki abban bízott és a tisztek egy részének határozott békevágya miatt az elcsüggedt Görgey is kellenél jobban hitt az oroszok ígéreteiben.

lemondását és a teljes hatalom átadását kívánta. Azt hangoztatta, hogy csak így tud esetleg előnyöket biztosítani a hadseregnek és a nemzetnek. A kormányzat az oroszok nem tárgyalnak.

Kossuth és Görgey egyedül tárgyaltak az aradi várban. Ha füleik volnának az ottani falaknak, furcsa dolgokat mesélnének. Senki sem tudja, hogy a két férfi közt mi történt. Vajjon hitelre méltó Görgey elbeszélése? Azt hiszem, igen. Annyi csapás után Kossuth megtört hitében, hogy még megmentheti a hazát.

Annyi bizonyos, hogy Görgey egyik segédtsídjével elhagyta az aradi tábornokot. Átment a Maros másik oldalán levő várba, hogy fölkeresse Kossuthot. Segédtsídjé lennmaradt az udvarban. A kormányzó, — bár a vár őrsége és parancsnoka (Damjanich tábornok) híve volt, — nem fogatta el Görgeyt, hanem átadta neki a legfőbb hatalmat. (Bizott benne, hogy majd minden erejével könnyíteni igyekszik a lejtőre jutott haza sorsán.) A kétségbeesett helyzetben szép volt Görgeytől, hogy bizott személyes ellensége nagylelkűségében. Ugyanakkor szép volt Kossuthtól is, hogy a haza kincsének gondozását átadta a honvédség vezérének.

Ha Görgey az utolsó órában sikert ér el, örök a dicsősége. De akkor nagy a Kossuth szégyene is, mert oly soká bizalmatlan volt iránta. A volt kormányzó Törökország felé vette útját. Talán remélte, hogy a háború esetleg kedvező befejezése majd megvigasztalja száműzetésében.

*

Diktátorunk és az orosz Rüdiger tábornok hamarosan megállapodtak. A megegyezés szerint hadseregünk a Világos melletti síkon föltétel nélkül lerakja a fegyvert. Csak a tiszték tartják meg kardjukat, ingóságukat.

Legkevésbé értem a dráma utolsó fölvonásából azt, hogy mikor Görgey — már mint diktátor — követésére szólított föl, a hadügyminisztérium osztályfőnökei — köztük én is — szó nélkül hozzásegődtünk (és vele az aradi táborba vonultunk.)¹¹

Augusztus 11-én éjtszaka indultak csapataink Világosra. Másnap délelőtt elhelyezkedtek a község körül a zöld gyepen és a vetések közt. Délután Frolov orosz vezérkari főnök a Bolus-kastélyban megbeszélte Görgeyvel a fegyverletétel részleteit.¹²

Búfelejtőnek a táborban egész nap és egész éjjel harsogott a trombita s pergett a dob. Dalolni nem volt kedvük a honvédeknek. Csak itt-ott hangzott nótájuk. Inkább sóhajtoztak és panaszkodtak. Több helyen szitkozódtak és káromkodtak. Ha már nem halhattak meg dicsőn a harc-

¹¹ Az aradi táborban Görgey körül jókedvűek és bizakodók voltak a tiszték. Azt remélték, hogy Görgey elintézi mindent. Elejtett szavaira bántatlanságról vagy az orosz seregbe való átlépésükről álmodoztak.

¹² Mindenki bizott Rüdiger ígéretében, hogy a hadseregnek az általános amnesztíára, az 1848. évi alkotmány visszaállítására és a tisztéknek az orosz hadseregbe átvételére vonatkozó kívánságát pártolólág fölterjeszti a legfelsőbb helyre. Abban is bizott mindenki, hogy e kívánságokat meg is valósítják. E bizakodástól eltelve a tiszték nem állták útját a föltétlen fegyverletételnek.

Bár a föltétlen fegyverletétel első hírére a legénység körében zenedülés volt kitörőben, Görgey a maga tekintélyével és szigorával rendet teremtett. Az amnesztia kilátásával biztatta fegyelemezhez szokott csapatait.

mezőn, személyi szabadságuk biztosítására gondoltak. Erről beszéltek egymás között.

Estétől reggelig piroslott a sok tábori tűz a csillagoktól tündöklő ég alatt. A tüzerek és gyalogosok elsütötték puskaporukat s a töltényeket is behelányták a lángokba. A sok robbanás és puffogás mellett ordítottak a legények és nyerítettek a lovak. A sötétben és a zajban egymást keresték és útjukat tévesztették a honvédek.

Amitől Görgey félt, nem következett be. Bár éjtszaka több ezer honvéd elhagyta a tábort és nekivágott a bizonytalan bolyongásnak, hadseregének zöme együttmaradt.¹³

*

Augusztus 15-án forrón tűzött a nap, mikor csapataink Világosról lassan és szomorúan vonultak a szállósi síkra. A megállapodás szerint már előbb köröskörül tábort ütöttek ott az oroszok.

Késő délután elhelyezkedtek a nagy gyepon. Fényes egyenruhájú tisztjeink vágtattak minden irányban. Pattogott a parancs és vezényszó.

Hadseregünk két arcvonalban fejlődött fel. Az egyikben a gyalogság sorakozott, a másikban a tüzéség. A lovasság a gyalogság két szárnyán foglalt helyet.

A szellő még lobogtatta zászlóinkat és a leáldozó nap még csillogtatta a fegyver- és ágyúcsöveket. Huszonhatezer vitéz — nemzetünk díszvirága — ott állt teljes fegyverzetben.

Erősen néztük, hogy jól bevessük emlékezetünkbe. Utoljára láttuk. Szem nem maradt szárazon, mikor táborkara élén Görgey, a tündöklő harcos, ellovagolt a csapatok előtt. Egykedvű volt és fagyos, mint rendesen. Büszke hadserege sorban állt, hogy lerakja a fegyvert.

A búcsútisztelgés után a tüzerek csókot nyomtak az ágyúkra [és ők is sorakoztak. A 144 ágyú árván maradt az arcvonal előtt.] A gyalogosok is csókkal borították, [majd gulába rakták] fegyvereiket. A huszárok leszálltak a lóról és [a nyeregre akasztották kardjukat.] Amint búcsúzkodva átkarolták lovuk nyakát, a paripák búsan nyerítettek. [Golyóktépte zászlóink a fegyvergulák tején lengtek vagy a csapatok előtt a földön heverték.] Csak a tisztek tartották meg kardjukat.

A bajtársak megrázó módon búcsúzkodtak. Mindnyájan elszakadtunk valamitől vagy valakitől, amit vagy akit szerettünk. Ha nem vagyunk férfiak és nem figyelnek az oroszok, úgy sírunk, mint a gyermekek. Csak könnyeztünk és büszkén magunkba fojtottuk bánatunkat.

¹³ L. Székely J., 1898, 49-es tüzérfőhadnagy: A világosi fegyverletéssel. *Lasárnapi Ujság*, 1881. 14. sz. és Király P., A Journal de St. Pétersbourg egykorú jelentése a világosi fegyverletételről. *Nemzet*, 1885. 1. sz.

Rónay Jácint a világosi táborban találkozott Mednyánszky Cézárral és Napló-Töredékei I. kötetében ezt írja róla: „A kormánybiztosok, képviselők és magasabb polgári funkcionáriusok is Aradról Világosra tódultak, hogy sorsuk fordulásától közvetlen bizonytságot szerezzenek. Mint volt kormánybiztos én is odayonultam. Megpillantottam hadseregünk főpapját, báró Mednyánszky Cézárt. Hát igaz, kérdém tőle, hogy seregünk megadja magát az oroszoknak? Igaz, szólt a szomorú válasz, vége mindennek! És mi merre forduljunk? kérdém tovább, előttünk az orosz, mögöttünk az osztrák! Térjenek vissza megyéikbe, szólt az ott álló Pöltenberg tábornok, várják be ott nyugodtan, míg a vész elviharzik. A tábornokokat zaklatni fogják, de a nemzettel majd kibékülnek. — Csak Csányi László volt tisztában a helyzettel: véres megtorlás előtt állott mindenki.“

[Az esti szürkületben az orosz Rüdiger tábornok Görgey oldalán és tisztjei kíséretében diadalmasan elvonult lefegyverezett csapataink előtt.] Görgey cinikusan végignézett rajtunk, mikor a végén — mint fogoly — lassan ellovagolt az oroszokkal.

Azon az estén vége volt mindennek. Görgey a többi néhány csapatot is fölszólította, hogy tegyék le a fegyvert. Magyarország már nem volt független ország és mi, hőséges fiai, mint az oroszok foglyai feltűnés nélkül zokogtunk a sötét éjszakán.

*

A hadvezéri ambíció azt parancsolta volna Görgeynek, hogy végső és elkeseredett küzdelemre szánja el magát, de ő túlonnan belesodródott a [Budavára bevétele után] magaszóttá hálóiába.¹⁴ Az emberek és népek hibáit büntető nemezis reá épűgy várt, mint Magyarországra.

¹⁴ *Horváth Mihály* és mások is kifogásolják, hogy Görgey a háborúnak bármily áron való folytatása fenyegetésével meg sem próbálta, hogy az oroszok útján az osztrákoktól tisztességes föltételeket csikarjon ki. *Kőrösi Sándor* 1848/49-es százados-hadbíró és mások szerint Görgey hadseregének nagy része szívesen követett volna bárkit is Erdélybe, hogy az ottani természetes védőbástyák mögött kivárja a tavaszt és szívós ellenállásával előnyös békeföltételekre kényszerítse az ellenséget. A csapatok általában még nem voltak annyira fáradtak, hogy már ne lettek volna harcra készek. Ha Görgey Erdélybe vonul és oda a tiszai hadseregnek Lugosnál rendbe szedett maradványaival Bem is követi, Komárommal együtt Arad és Pétervárad továbbra is ellenáll. Idő marad arra, hogy a nyugati országok fokonként növekedett rokonszenve küzdelmünk iránt azt a pontját érje el, melyen kormányaik nem nézhetik tovább tétlenül. Palmerston angol külügyminiszter már augusztus elején komoly akciót kezdett Bécsben, hogy békés megegyezést közvetítsen a hadviselő felek között. A váratlan fegyverletétel kettévágta a már kialakuló kedvező külpolitikai helyzet teljes kifejlődését. Többen, köztük *Gelich Richard*, azt tartják, hogy Görgeynek — Thököly és Rákóczi példájára — a legvégső esetben Erdélyen át semleges területre kellett volna átmenetie csapatait. Görgey maga is bevallja, hogy útja a Maros völgyén át szabad volt. (*Horváth M. és Gelich R.* ismert nagy munkái a függetlenségi harc történetéről és *Kőrösi S.*, Visszaemlékezés Világosra, Nemzet, 1888. 245—9. sz.)

Görgey és rehabilitálói a föltétlen fegyverletétel elkerülhetetlen voltának bizonyítására arra hivatkoznak, hogy a további rendszeres hadviseléshez hiányoztak az általános föltételek: pénz, élelmezés, ruházat és munició. Erőszakos előretteremésüket Kossuth is kárhoyztatta. Az oroszok jóindulatú biztosításai után véget kellett vetni a további hasztalan vérontásnak. (*Görgey A.*: Életem és működésem, 1911. II. k. *U. a.*, Gazdátlan levelek, 1911.)

A világosi Görgey-problémának nyitja az a tény, hogy a fegyverletételről tárgyaló orosz alvezérek, Rüdiger és Frolov, nem győződtek meg előbb, vajjon esábitó ígéreteiket csakugyan megvalósítja-e az orosz cár. E biztosíték híján merő szavakkal elámították a békeköveteket és elámították a hiszékeny Görgeyt. A reménykedő és nem elég óvatos magyar vezér politikai számításai eredménytelenek maradtak. Az is tény, hogy Görgey elsietve eszekeedett, mikor hirtelen fegyverletételével feláldozta a külpolitikai szempontból legértékesebb időt. De Kossuthnak sem volt meg az akkori külpolitikai helyzet kellő áttekintése, mikor a végső veszedelemben megrendült hitében. Külpolitikai tájékozatlanságuk mentése országunk akkori teljes elszigeteltsége.

Görgey [komáromi győzelme után] nem tette azt, amit tennie kellett volna, pedig akkor nemzetünk létét biztosíthatta volna örökre. És vajjon a Nagy Napoleon által felajánlott függetlenségét nem utasította-e vissza saját nemzetünk? A büntetés órája ütött. A fővezér [Világosnál mint a sors keze] vezeklésre dobta oda nemzetét. Hisszük és reméljük, hogy szenvedésének végét előre meghatározta a sors. Görgey nagyobb bünt követett el és Kain jegyét viseli mindenkor homlokán.

Lehetetlen megállapítanunk, hogy voltaképen mit akart Görgey, mikor az oroszok előtt lerakta a fegyvert. Talán maga sem tudja. Az Emlékirataiban adott magyarázatával nem győz meg. Nem adta el hazáját, de nagy bűn terheli lelkét. Meg vagyok róla győződve, hogyha cserélhetne a bitófán kivégzett mártírral, a börtönben sínylődő rabbal vagy az idegenben nyomorral küzdő bujdosóval, készségesen ráállna a cserére.

*

Augusztus 15-án reggel még szabad férfiak voltunk egy országban, melyet fegyverrel védelmeztünk az ellenséggel szemben. Másnap arra ébredtünk — legalább azok, kik aludni tudtak — hogy foglyok voltunk az oroszok táborában.

Nagy Napoleon szerint az oroszból könnyen előbujik a tatár, de nekünk nem volt okunk panaszra. Oroszaink arra törekedtek, hogy művelt embereknek tartsuk. Udvariasságukkal tüntetni is akartak az osztrákok ellen. Lenézték és megvetették őket.

Szabadon jártunk-keltünk a táborban és megtartottuk kardunkat. Folyton kedveskedtek és majd ide, majd oda hívtak vendégül. Folyton hangoztatták rokonszenyüket és azt az óhajukat, hogy Magyarország független királyság legyen egy orosz herceggel a trónon. Ettől rettegték az osztrákok legjobban.

Valamelyik este több bajtársammal az egyik orosz tábornoknál vacsoráztunk. Oly sok volt az orosz katona és a fogoly honvéd, hogy gyakran szűkiben voltunk az élelemnek. Vacsoraközben az ablakon át megpillantottam egy arra haladó honvédtisztet, ki a szobába rontott és ennivalót keresett. A tábornok meghívta vendégül, majd megkérdezte nevét.

— T. gróf vagyok. — válaszolta a honvédtiszt.¹⁵

— Akkor ön az. — kérdezte tovább a tábornok. — vagy családjának valamely tagja, ki Oroszországban járt? Gyakran halottam nevét.

— Én vagyok az. — felelt a gróf. Örült, hogy annyira ismerik az oroszok körében.

— Akkor ön az, ki elszöktette unokahúgomat. — jegyezte meg vendéglátó gazdánk.

— Nem tagadom, tábornok úr. — mondta megszeppent bajtársunk. El volt rá készülve, hogy legalább is főbelövik.

— Nem baj, gróf úr! Nagy szívességet tett családunknak, hogy megszabadított tőle. Üljön le közénk és egyék!

¹⁵ „Count T.“ teljes nevét nem tudta egész bizonyossággal rekonstruálni a ferdítő. Talán Teleki Sándor volt, az 1848/49. évi kormánybiztos és honvédezeres, ki Liszt Ferenc társaságában 1848 előtt Oroszországban járt?

A sok mézes-mázos szó vége az lett, hogy [Kis-Jenőn, Sarkadon és Gyulán át nagy kerülővel] mindjobban közeledtünk az osztrákoknak kapitulált aradi várhoz.¹⁶

Rekkenő hőség volt és kínosan esett a gyaloglás. Az összegyömösölt tömegekben szaporán szedte áldozatait a kolera. Rakás-számra hullottak az oroszok.

Vezérek nem nagyon törődtek velük. Az ember nagyon olcsó cikk a cári birodalomban. Mi részvétet éreztünk a jajgató oroszok iránt. Nem szenvedtünk annyit, mint ők. Hozzá voltunk szokva klímánkhoz.

Augusztus végén az oroszok tábornokot küldtek a Marosnál, szemben az aradi várral. Turnusokba osztottak és sorjában átadtak az osztrákoknak. Haynau emberei az aradi várba terelték átadott bajtársainkat. A továbbiakról nem szóltak semmit.

Eleinte megadtuk magunkat a sorsnak. De mivel az átadás több napon át folyt, néhányan közülünk, fiatalok közül, magunkba szálltunk és gondolkoztunk. Vajjon nem lehetne-e a táborból megszökniünk s az osztrák fogságtól megmenekülnünk? Tetzés szerint ide-oda jártunk. Szavunkat nem kötötte le senki.

Nem én voltam az utolsó, ki szökésre gondolt. Megízleltem a szabadságot és a katonai életet. Eszembe jutott a papnevelő intézet, hol éveken át szinte klauzurában éltem. Megborzadtam attól, hogy börtön vár reám.

Szerencsémre turnusom az utolsó közé tartozott. Alig két napom volt hátra. Már rebesgették, hogy minden foglyot átszolgáltatnak egyszerre. E hirre öreink izgatottan jártak-keltek s különben sem figyeltek ránk szorgosan. Este néhány orosz tiszt társaságában vacsoráztam és étkezés után sétálni mentem. Lassan átjutottam az örökkel szegélyezett határvonalon. Örömmel láttam, hogy az orosz katonák nem törődtek velem.

Megvettem az első szembejött paraszt ruháját s magamra öltöttem. Gyors léptekkel siettem az éjtszakai sötétben. Hajnalban már messze voltam az orosz tábornoktól, szabadon és egyedül a nagy alföldi síkon.¹⁷

¹⁶ Az oroszoknak — a bécsi udvarral kötött megállapodásaik szerint — nem volt joguk, hogy bárkinek is megkegyelmezzenek. A hadifoglyokat át kellett adniuk Haynauanak.

Paskievics, az orosz fővezér és I. Miklós cár is tudta, hogy Bécsben véres bosszút forralnak. Bár Görgey megkegyelmezése ügyében követelőleg léptek föl, az alvezérek által reméltetett általános amnesztiát nem szorgalmazták kellő eréllyel. Az osztrákok részéről politikai és katonai viszonzolagálatra számítottak.

¹⁷ Br. Mednyánszky Eduárd — Margit leányának — részletesen így beszélt el Cézár testvéröccse szabadulásának történetét: „Egyik este együtt ültünk az orosz táborban és orosz tisztek társaságában vacsoráztunk. Esterházy Pista, Lo-Presti Árpád és Sennyey Lajos is ott voltak köztünk. Épp egy görögdiunyét szeltünk, mikor egy orosz tiszt hozzáunk lépett és Cézárért kereste. A megelőző fogoly-turnus átadásakor Aradon járt, látta a proskribáltak jegyzékét, néhány nevét megjegyezte és az utolsó órában megmenteni igyekezett őket. E jószívű férfiú igazította el Cézár menekülése útját.” (Br. Mednyánszky Margit, férj. Czöbel Istvánné írásbeli közlése.)

[L. lond. szöve. 56—60. l.]

Menekülésem a bosszú elől.

Még látod a hon véghatárait,
 Az est előtti rájuk bájait.
 Még bércze ormán látsz pásztortüzet,
 Folyója partján látod a fűzet.
 Oh, még édes légét szívhatod,
 Mitől a föld oly szép, oly áldatott.
 Jól megtekintsd!... Midőn hajnal hasad,
 Hazád az éjben töled elmarad.
 Ne kérdd, ha jössz még vissza vagy soha?
 Sorsnál a válasz s — sorsod mostoha!
Vachott.

A váratlan világosi fegyverletétel után hazánk elvesztette eszméletét. Szomorúan láttam, hogy még annyi ereje sem volt, hogy fölháborodjék, átkozódjék.

Ha a császár e pillanatban az országba jön s lovagias módon amnesztiát ad, Európa legnépszerűbb fejedelme. A nemzet megelégszik bármilyen alkotmánnyal és nem gondol többé forradalomra.

A bécsi kormány bosszút forralt. Véres megtorlással vagy súlyos börtönbüntetéssel fenyegette a magyar kormány és hadsereg főbb funkcionáriusait. Az összes alkalmas honvédeknek 12 évi katonai szolgálatra való besorozását és a honvédtiszteknek közlegényekké való lefokozását rendelte el. A volt császári tiszteket külön cs. k. hadbírótság elé utalta. A menekülők támogatóira is szigorú büntetést szabott.

Heteken át tartott bujdosásom közben húsz különböző helyen rejtőztem. Sem a földesurak népes kastélyában, sem a parasztok elhagyott kunyhójában nem éreztem gyanút a vendéglátó gazdával és hozzátartozóival szemben. Rejtegetőink közt nem akadt áruló.

Amint az üldöző osztagok közeledtek, csak úgy engedtek tovább, ha már előbb gondoskodtak biztosabb helyről. Több kastélyban többünket rejtettek egyszerre.

*

Családom nagynehezen francia útlevelet szerzett nekem. Hogy hasznát vegyem, Bécsbe kellett utaznom. Aránylag könnyű volt rejtőznünk az országban, de annál nehezebb volt elhagynunk. Szüleim is — László esete miatt — sokat szenvedtek és nagyon féltek.

Egy nemesszívű osztrák tábornok [Gustav von Pott] kíségett a bajból. [Atyánk bajtársa volt a Nagy Napoleon elleni háborúban]. Vetélytársak is voltak, mert mindketten beleszerettek anyánkba. Azután is, hogy anyám atyámhoz ment nőül, nemes barátságot érzett iránta a derék katona. [Anyám kérésére] megígérte, hogy magával visz Bécsbe és biztosítja menekülésemet.¹⁸

¹⁸ *Gustav von Pott* osztrák tábornokot 1849 júniusában Magyarországra vezényelték. Csapatái élén Zsigárdnál visszavonulásra kényszerítette honvédeinket. Hősiessége és győzelme jutalmául a Mária Terézia-rend lovagja lett. Utána a Felvidék nyugati részét védte a magyar csapatok ellen. Lovagias cselekménye után mihamar — 1850 elején — meghalt Trencsénben. (*Hurzbach* C.: Biograph. Lexikon 1872. Bd. 25.) Nevét nem jelezte a londoni kiadó.

Azzal az ürüggyel, hogy bujdosó lázadókat keres, a tábornok eljött házukba. Jelenléte megóvott minket a további zaklatástól. Mivel a tábornok katonai kíséretével érkezett Beckóra, nővérem szobájába rejtöztem.

Az utolsó éjszakán húgom szeméből záporoként omlottak a könnyek. Anyám még jobban bánkódott. Ószülni kezdő haja adott róla bizonyosságot. Atyám is levert volt, de szokása szerint méltóságteljesen viselte el a csapásokat. Megszentségteleníteném búcsúkat, ha róla csak egy sort is papírra vetnék.

A ránk virradt sötét decemberi reggelen a tábornok különböző parancsokkal szétküldte tisztjeit és kíséretében Bécsbe indult. Szolgának voltam öltözve, hajam koromfeketére festve.

Sűrű ködben vettem búcsút a magyar földtől. Úgy fáj, mintha újból kiteptem volna magam anyám karjaiból. Akadály nélkül átjutottunk a határon.

Bécsben a tábornok oltalma alatt a francia követségen átvettem az útlevelet és a vasúti állomásra mentem. A derék úr ottmaradt mindaddig, míg a vonat elindult. Igérete szerint rögtön Magyarországra utazott, hogy szerencsés megmeneküléséről értesítse anyámat. Boldog volt, hogy meglehetett neki e szívességet.¹⁹

*

Három nap múlva Berlinbe érkeztem. Amint a porosz főváros egyik szállodájában megszálltam, legott a gőzfürdőbe siettem. Fürdés közben észrevettem, hogy fekete cseppek folynak fejemről. Félíg fekete, félíg szőke lettem. Nem állhattam meg félúton, az átalakulást be kellett fejezmem.

¹⁹ Br. Mednyánszky Eduárd — leányának Margitnak — így beszélt el részletesen testvéröccse menekülésének történetét: „Küldőncei útján Cézár már értesítette szüleinket hazajöveteléről, majd egyik öreg erdőkerülőnk segítségével egy éjszaka beosont beukó házukba. Csak egyik hűséges vadászunkat avatták be a titokba. Ő szolgálta ki abban a félreeső szobában, melyben rejtözött. Csak éjszaka, mikor a cselédség aludt, mehattünk szobájába. A vidék tele volt üldöző osztagokkal és anyánk — izgalmasan eltelt három hét folyamán — ide-odajárt érdekében. Talpig gyászban Pott tábornokhoz hajtatott Trenesénbe, ki ismerte gyásza okát és meghatottan elébe sietett. Szinte kővé meredt, mikor anyám arra kérte, hogy mentse meg proskribált fiát. Sok könyörgés után megígérte, hogy mindent megtesz, amit tehet. Pott tábornok megnyerése után anyánk Bécsben járt és Fligelly tábornokhoz is fordult, kit szintén még Franciaországból ismert. Mint fiatal tisztet házukba fogadták, hol tifuszából kiápolta. Fligelly haborzás nélkül megígérte, hogy ameddig szükséges, Cézárt magánál rejtgeti Bécsben. Erős ostrom után anyánk a francia követségen is sikert ért el. A nagykövet megígérte, hogy Cézárt a követségbe fogadja és francia útlevéllel a követségi futár kíséretében kiszökteti a monarchiából. Otthoni bujdosása utolsó napján Cézár vadász-libériába öltözött és sötétre festett hajjal és areal erdőn-cserjén át a treneséni országút egyik kanyarulatához indult. Vele mentem és vártunk. Mikor Pott tábornok fogata közeledett, fájó búcsú után hátravonultam. Cézár kiállt az útra. Amint a fogat megállt, a tábornok Jancsinak szólította és felparancsolta a bakra. Továbbindultak Bécs felé. Az osztrák fővárosban Pott újonnan szerződött vadászaként átadta Fligellynek, ki még aznap este a francia követség kapujáig kísérte. Cézár beosont és biztonságban volt. Onnan már könnyen menekült a monarchiából.” (Br. Mednyánszky Margit, férjzett Czöbel Istvánné, írásbeli közlése.)

Egy óra mulva más külsővel tértem vissza szállásomra, mint amilyennel elindultam. Éreztem, hogy baj lesz. Szerencsémre hagam színéről útlevelem nem mondott semmit.

Mikor kulcsomat kértem, a helyettes kapus azt felelte, hogy más úr bírja szobámat. Le kellett írnom a benne levő tárgyakat, hogy személyem azonosságáról meggyőzzem. Sok vita után elhitte megjegyzésemet, hogy az álmos kapus tévedt, mikor feketének nézett. Mindig szőke voltam.

E kalandom után sietve távoztam Berlinből. Több napi utazás után 1850 január elején francia földre léptem.

[L. lond. szöv. 61—5. és 69—72. l.]

*

A pesti Újépületben működött osztrák haditörvényszék 1852 május 6-án a menekültek második csoportjában huszonöt bajtársával együtt halálra és vagyonelkobzásra ítélte Mednyánszky Cézár. Ítéletét in effigie végrehajtotta a távollévón. A végzés megjelent a hivatalos Magyar Hirlapban 1852 május hó 7-én és így szólt:

— Báró Mednyánszky Cézár, katolikus lelkész, 1851 szeptember 22-én felségsértés vádjára miatt végzésileg idéztetett, de meg nem jelent. Plébániáját 1849 januárjában a magyar forradalmi ügy iránti rokonszemből elhagyta. Görgey Artur hadtestéhez ment és ott tábori főlelkészi hivatalt viselt 1849 júniusáig. Ekkor még a papi ügyek osztályának főnökségét is átvette a forradalmi hadügyminisztériumban és hivatalát a forradalom teljes legyőzéséig vitte. Mindkét állásában a forradalmi hadseregek tábori lelkészi karát bombasztikus fölszólítások által a forradalmi harcban közreműködésre és a honvédek lelkesítésére szolgált.

A többi 25 vádlott elleni hasonló tartalmú vádirat után következett az ítékezés és az ítélet végrehajtásáról szóló hirdetmény:

— Miután vádlottak. — az előadott tény sorozatban minden egyesnél felhozott cselekmények jogszerűen rájuk bizonyulván, — dacára a mult évi december 22-én lejárt idézési határidőnek, meg nem jelentek, annál fogva a felettük tartott haditörvényszékben szótöbbségben ítéltett: hogy mindnyájan felségárulási bűnösök és ezért az V. haditörvény-cikk és az 1849 július 1-én kelt proklamáció értelmében vagyonuknak a lázadás által okozott károk megtérítésére leendő elkobzásán kívül kötélt általi halált érdemelnek és neveik a bitófára kiszegendők. Ezen a cs. k. hadsereg parancsnoksága által megerősített ítélet ma kihirdettetett és a szolgálati szabályzat szerint végrehajtatott. Pest, május 6. 1852. A cs. k. haditörvényszék.

A Világos utáni első éveiben — hazafias érzésétől eltekintve — az 1848/49. évi magyar hadsereg főpapja eléggé jól érezte magát Párizsban. Az 1851. évi decemberi francia államcsíny után küzdelmek és csalódások láncolata lett élete. Világkörüli útja alatt Ausztráliában egy bandita puskalövése szétrombolta balcarját. Sorvadása is esett és ismételten nagy lelki megrázkódtatásai voltak.

Élete utolsó két évében a francia Rivierán — Hyères-ben — keresett enyhülést. Kétségbeesett lelkét még egyensúlyban tartotta az utolsó hónapjaiban vele együtt ott időző gr. Teleki László. Alighogy a volt párizsi követ valami sürgős ügyben Párizsba utazott, a magára maradt bujdosó 1857 április 19-én megmérgezte magát.

Külföldön átélt sokszoros viszontagságait is rousseau-i őszinteséggel és színesen beszéli el a bujdosó vitéz. Méltán írhatta Emlékezései és Vallomásai elején: „Hadd szólaljon meg hamvaimból ez a hang, hogy valami emlékem maradjon nemzetemnek!”²⁰

Közli: *Dr. Óvári-Avary Károly.*

²⁰ *Értelemzavaró sajtóhiba.* Az első közleményben a 96. lap 24. sorában „hamvaiból” helyett „hamvaimból”, a 102. lap 55. sorában „125.000” helyett „15.000” és a 105. lap 15. sz. jegyzetében „Helbert” helyett „Hélfert” olvasandó.